

Spostrzeżenia o cysterskich skryptoriach i bibliotekach

Biblioteki i skryptoria cysterskie na Pomorzu, red. A. Słyszewska, A. Nadolny, A. Walkowski, Pelplin 2010

Opiniowana książka *Biblioteki i skryptoria cysterskie na Pomorzu* jest pokłosiem kolejnej sesji poświęconej cystersom, które zapoczątkowali w 1985 r. Jerzy Strzelczyk i Andrzej M. Wyrwa. Odbyła się ona w maju 2008 r. w Pelplinie. Przedstawiono na niej łącznie 13 referatów i komunikatów o różnej wartości naukowej i formie wykładu. Książkę przygotowało trzech redaktorów.

Otwiera ją referat Andrzeja Walkowskiego *Skryptorium – co rozumiemy pod tym pojęciem, model organizacyjny i czynniki rozwojowe* (s. 11-19), którego tytuł dobrze oddaje jego treść, będącą zasadniczo syntetycznym ujęciem wcześniejszych ustaleń autora, zawartych głównie w: *Skryptorium cystersów filiacji partyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku*, Zielona Góra-Wrocław 1996.

Wiele można było się spodziewać po fascynującym tytule referatu Rafała Witkowskiego: *Ars scribendi w opactwach cysterskich na Pomorzu w średniowieczu* (s. 21-41). Pomijając osobliwe pojmowanie „Pomorza” w średniowieczu jako obszar między Wierpzą a Wisłą oraz Toruniem i Bałtykiem, należy zwrócić uwagę, że referat jest interesującą, syntetyzującą próbą ukazania *ars scribendi* w klasztorach cysterskich w ogóle, ale tym na „Pomorzu” poświęcono doprawdy niewiele uwagi. Takie ujęcie jest rezultatem głównie niedostatków bazy źródłowej i stanu badań, ale należało wyraźnie zaznaczyć, jakie ustalenia odnoszą się do klasztorów pomorskich, a jakie do innych. Tego nie uczyniono i doprawdy trudno – na podstawie referatu – wyobrazić sobie faktyczne funkcjonowanie skryptoriów w „pomorskich” klasztorach męskich, a jeszcze trudniej – żeńskich. W sumie nakreślony obraz jest bardzo nieostry.

Miejsca związane z księgami w średniowiecznych opactwach cysterskich w Pelplinie i Doberanie na podstawie badań porównawczych (s. 43-58) to adekwatny do treści tytuł artykułu Ewy Łuzynieckiej, będącego próbą określenia miejsca przechowywania ksiąg na tle funkcji klasztoru cysterskiego oraz rozplanowania przestrzennego i zabudowy klasztoru macierzystego w Doberanie i jego filii w Pelplinie. Uderza w nim bogactwo ksiąg zakonnych oraz relatywnie późne utworzenie bibliotek w klasztorach cysterskich.

Referat Aleksandra Piwka: *Dawna biblioteka i scriptorium cysterskie w Oliwie* (s. 59-74) jest próbą określenia pomieszczeń biblioteki klasztornej na podstawie zapoczątkowanych w 1987 r. prac remontowo-budowlanych zachodniego i południowego skrzydła zabudowań klasztornych. Hipoteza autora, że w jej pomieszczeniu podpisano 3 maja 1660 r. historyczny pokój oliwski, kończący drugą wojnę północ-

ną (1655-1660), musi pozostać hipotezą do czasu skonfrontowania ustaleń badawczych autora ze źródłami pisanymi.

Pelplińskie rękopisy cysterskie od końca lat siedemdziesiątych minionego stulecia cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy, co jest – biorąc pod uwagę ich proveniencję i czas powstania – w pełni uzasadnione. Referat ks. Anastazego Nadolnego (*Najstarsze rękopisy cysterskie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, s. 75-90) to przegląd stanu badań nad najstarszymi z nich.

Bardzo interesujący jest referat Barbary Góry *Kronika Klasztoru Świętego Zakonu Cystersów w Pelplinie jako źródło informacji o skryptorium i biblioteczce* (s. 91-109) ze względu na ustalenia w dużym stopniu uzupełniające i konkretyzujące wywody wcześniej omówionego referatu *Ars scribendi...* oraz podstawę źródłową, którą stanowi XVII-wieczny rękopis kroniki klasztoru pelplińskiego, przełożony na język polski w 1986 r. przez Piusa A. Turbańskiego OFM. Po przedstawieniu rodowodu i niektórych autorów kroniki w porządku chronologicznym omówiono zapiski dotyczące skryptorium, biblioteki, zakupów i darowizn. Szkoda, że nie podjęto ich analizy porównawczej na szerszym tle, np. klasztorów pomorskich. Referat ten dowodzi, że skromna podstawa źródłowa nad kulturą Pomorza nie została dotąd w pełni wykorzystana.

Referat *Ostatnie lata działalności cysterek-benedyktynek w świetle „Xiąg Pamiętnych rzeczy albo spraw klasztoru Panińskiego u Świętego Ducha w Toruniu Roku Pańskiego 1598”* (s. 111-122) Anny Cichej miał mało wspólnego z głównym problemem sesji, gdyż był problemowo-chronologicznym streszczeniem zapisu z lat 1558-1767 niedawno odnalezionej księgi.

Interesujące okazały się artykuły poświęcone *Drukowi cysterskim w Oliwie w czasach opata Michała Antoniego Hackiego. Wybrane zagadnienia* (s. 123-132) Jolanty Gwoździk, *Muzykaliom w zbiorach cysterskich na Pomorzu* (s. 133-149) Jolanty Byczkowskiej-Sztaby oraz *Dokumentom fundacyjnym opactwa pelplińskiego. Konteksty dyplomatyczne i pragmatyczne* (s. 161-170) Marka Golemskiego.

Z tematyką sesji związane były komunikaty ks. Marka Babicza *Biblioteka cystersów w Łądzie. Komunikat z badań* (s. 151-155), którego tytuł dobrze oddaje treść, oraz Zbigniewa Domżała *Skryptorium dokumentowe klasztoru cystersów w Bukowie Pomorskim k. Koszalina do końca XIII wieku (Ze studiów nad skryptorium w pierwszej fazie istnienia opactwa)* (s. 157-160), któremu poniżej poświęcę więcej miejsca.

Zainteresowanie przeszłością opactwa w Bukowie, obecnie Bukowa Morskiego, sięga setek lat. Już w początkach XVI stulecia Johannes Bugenhagen korzystał ze skryptorium klasztorowego cystersów bukowskich, a Thomas Kantzow odnotował: „Książę Świętopelk natomiast na Pomorzu Tylnym fundował opactwo Bukowo (Bukow) i obsadził je benedyktynami ze Stolpia, którzy od dawna byli Niemcami”¹. Pod koniec I połowy XVII w. Johann Micraelius podał, że w 1231 r. powstało w Bukowie opactwo². Tak samo uważał Johann Joachim Steinbrück, który w historii klasztorów pomorskich opisał – na podstawie ustaleń Georga Schwarza i Fridricha v. Dregera

¹ J. Bugenhagen, *Pomerania*, hgb. v. O. Heineman, *Quellen zur Pommerschen Geschichte*, Bd. IV, Stettin 1900, s. 124; T. Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, T. 1 (Księga 1 i 2), tłum. K. Gołda, przyp. i komentarze T. Bialecki, E. Rymar, Szczecin 2005, s. 325.

² J. Micraelius, *Drittes Buch des Alten Sächsischen Pommerlandes*, Stettin und Leipzig 1723, s. 197.

– majątek ziemski cystersów bukowskich³. W 1919 r. Franzisca Müller zarysowała dzieje klasztoru bukowskiego od jego fundacji do 1325 roku⁴. Ciągłe aktualny jest zarys dziejów opactwa przedstawiony przez Hermanna Hoogewega⁵. Zbieg okoliczności sprawił, że w 1980 r. ukazały się monografie klasztoru macierzystego w Darguniu i jego filii w Bukowie⁶. Początki klasztoru do dziś budzą kontrowersje. Ich powodem są m.in. kwestie autentyczności dyplomów jego dotyczących. Zajął się nimi już Fredrich Salis⁷. Przy opracowywaniu tego tematu pomocne okazały się prace: E. Rymara, D. Wybranowskiego i M. Smolińskiego, poświęcające najwięcej miejsca dokumentowi z 1262 roku⁸. Wybitny polski dyplomatyk Kazimierz Bobowski poddał analizie prawie wszystkie najstarsze jego dyplomy⁹, zaś dokument z 5 XI 1263 r. był przedmiotem dyskusji aż czterech badaczy¹⁰. O cystersach bukowskich pisała też niżej podpisana¹¹.

³ J.J. Steinbrück, *Geschichte der Klöster in Pommern und den angränzenden Provinzen*, Stettin 1796, s. 166.

⁴ F. Müller, *Kloster Buckow. Von seiner Gründung bis zum Jahre 1325*, „Baltische Studien” (dalej cyt. BS), N.F., Bd. 22, 1919, s. 1-84.

⁵ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Szczecin 1924, s. 164-204.

⁶ G. Schlegel, *Das Zisterzienser-Kloster Dargun 1172-1552*, Leipzig 1980; B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980; *Pommerellisches Urkundenbuch*, hgb. v. M. Perlbach, Danzig 1882 (dalej cyt. PU), s. 190; *Pommersches Urkundenbuch* (dalej cyt. PUB), Bd. I, 2. Aufl., Neu Bearb. von K. Conrad, Köln-Wien 1970; Bd. I-XI, Stettin 1868-1934; Köln 1998, Bd. II, s. 714.

⁷ F. Salis, *Untersuchungen zum pommerschen Urkundenwesen im XII und XIII Jh.*, BS, N.F., Bd. 13, 1909, s. 131-193.

⁸ E. Rymar, *Zmiana datacji pierwszego dokumentu margrabiów brandenburskich dla cystersów z Bukowa w 1306 r.*, „Studia Źródłoznawcze”, T. 32-33, 1990, s. 189-195; tenże, *Władztwo biskupów kamięskich między Unieścią i Grabową w XIII i XIV wieku*, „Rocznik Koszaliński” 1995, nr 25, s. 35-54; D. Wybranowski, *Upadek polityczny księcia Przybysława II, pana na Dobrej, Białogardzie i Olesznie, a sprawa likwidacji enklaw wpływów brandenburskich na Pomorzu Zachodnim do 1291-1292 roku*, „Przegląd Zachodniopomorski” (dalej cyt. Prz. Zach.-Pom.), t. XIV (XLIII), R. 1999, z. 2, s. 7-21; M. Smoliński, *Polityka zachodnia księcia gdańsko-pomorskiego Świętopełka*, Gdańsk 2000.

⁹ K. Bobowski, *O potrzebie badań nad skryptoriami dokumentowymi cystersów na ziemiach polskich w okresie średniowiecza. Stan i propozycje metod badawczych*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1992, s. 57 i nn.; tenże, *Ze studiów nad autentycznością wczesnośredniowiecznych dokumentów zachodniopomorskich*, Acta Universitatis Wratislaviensis 1980, nr 499, Historia XXXIII, s. 23-37; tenże, *Autentyczność oraz problem datacji dokumentów zachodniopomorskich do końca XIII w.*, Acta Universitatis Wratislaviensis 1985, nr 800, Historia L, s. 223-273; tenże, *Domy cysterskie w Darguniu i Eldenie (Oddziaływania gospodarcze i kulturalne)*, [w:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 211-223; tenże, *Początki kancelarii miejskich na Pomorzu Zachodnim (do końca XIII w.)*, Acta Universitatis Wratislaviensis 1989, nr 939, Historia LXIX, s. 73-106; tenże, *Uwagi dotyczące sieci klasztorów na Pomorzu Zachodnim w okresie średniowiecza*, [w:] *Pomorze słowiańskie i jego sąsiedzi X-XV w.*, red. J. Hauziński, Gdańsk 1995, s. 9-17; *Uwagi ogólne dotyczące zachodniopomorskich skryptoriów klasztornych (do końca XIII w.)*, [w:] *Historia lux veritatis, Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu z okazji 60. rocznicy urodzin*, Szczecin 2002, s. 137-141.

¹⁰ Ich prace cytowane są poniżej.

¹¹ B. Popielas-Szultka, *Jeszcze o dziejach opactwa cystersów w Bukowie. Na marginesie nowych badań*, [w:] *Komturzy, rajcy, żupani*. Studia z dziejów średniowiecza, nr 11, red. B. Śliwiński,

We wszystkich wymienionych pracach można znaleźć albo więcej, albo mniej wiadomości dotyczących przeszłości opactwa bukowskiego, jego działalności zakonnej i dominium ziemskiego, w tym o dokumentach, które wyszły z kancelarii klasztornej. Najwięcej informacji na ten temat zawartych jest w publikacjach K. Bobowskiego i Agnieszki Gut¹², które nie zostały wykorzystane przez autora *Skryptorium dokumentowego*. Z. Domżał ograniczył się do ustaleń dwóch publikacji niemieckich autorów¹³, którzy skryptorium nie zajmowali się dokładniej.

Kiedy H. Hoogeweg pisał historię opactwa bukowskiego, miał do dyspozycji 110 treści dokumentów bukowskich, w tym 23 oryginalnych. Wykorzystał także dwie Matrykuły bukowskie, które ocalały i znajdują się obecnie w Archiwum Państwowym w Szczecinie, w Zbiorze Loepera. Pierwsza powstała w początkach XVII w. i spisana została przez Johanna Hagemeyera. W Zbiorze Loepera miała pierwotnie sygn. 216, obecnie 160. Druga, odpisana od powyższej kopii przez Fryderyka Dregera, przechowywana była pod sygn. dawną – Zbiór Loepera, sygn. 222, obecnie sygn. 164/8, k. 406-491¹⁴.

Przystępując do odnotowania spostrzeżeń, jakie nasuwają się w związku z artykułem Zbigniewa Domżała, rozpocząć je trzeba od tytułu. Mylnie podano w nim nazwę miejscowości, w której w średniowieczu i u progów czasów nowożytnych istniał i rozwijał swą wielokierunkową działalność klasztor cystersów. Nazwa wsi – Bukowo Pomorskie jako siedziba opactwa występuje w artykule 15 razy. Tymczasem, gdy zajrzemy do wykazu nazw urzędowych i słowników geograficznych, to okaże się, że chodziło o Bukowo, obecnie Bukowo Morskie¹⁵. Zmienić można by także określenie Bukowa jako położonego koło Koszalina. W literaturze wskazuje się na ziemię sławieńską lub położenie koło Darłowa. I to ostatnie wydaje się najbardziej trafne. W linii lądowej odległość Bukowo-Sławno i Bukowo-Koszalin wynosi

Malbork 2005, s. 201-210; też, K. Kalita-Skwirzyńska, *Bukowo*, [w:] *Monasticon Cisterciense, Poloniae*, T. II, Poznań 1999, s. 54-41; też, *Wkład opactw cysterskich (męskich) w utrwalanie chrześcijaństwa na Pomorzu na wschód od Odry*, [w:] *Chrześcijaństwo na Pomorzu w X-XX wieku*. Materiały pokonferencyjne, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk-Słupsk 2001, s. 31-39.

¹² K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w. (na tle praktyki kancelaryjnej wszystkich świeckich i kościelnych środków zarządzania i kultury)*, Wrocław 1988; tenże, *Kancelaria oraz dokumenty biskupów i kapituły w Kamieniu (do końca XIII w.)*, Wrocław 1990; tenże, *Skryptorium dokumentowe klasztoru cystersów w Dargunie do końca XIII w.*, Wrocław 1991; A. Gut, *Dokumenty dla klasztoru cysterskiego w Bukowie Morskim do 1316 roku*, „Zapiski Historyczne” (dalej cyt. ZH), T. 74, 2008, s. 97-137; zob. też, *Personel kancelarii książąt pomorskich do połowy XIV wieku*, „Prz. Zach.-Pom.”, R. 14, 1999, z. 1, s. 73-101; też, *Formularz dokumentów książąt zachodniopomorskich do połowy XIV wieku*, Szczecin 2002.

¹³ H. Hoogeweg, *Die Stifter...; Die Cisterzienser. Geschichte. Geist. Kunst.*, hgb. von A. Schneider, A. Wienand i in., Köln 1974.

¹⁴ H. Hoogeweg, *Die Stifter...*, s. 164; B. Popielas-Szultka, *Rozwój...*, s. 6; E. Rymar, *Zmiana datacji...*, s. 190-191, tam schemat filiacji Matrykuły bukowskiej; A. Gut, *Dokumenty...*, s. 98, przyp. 4; K. Bobowski, *Dokumenty...*, s. 20, przyp. 3.

¹⁵ R. Rospond, *Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej*. Według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem Stanisława Srokowskiego, cz. I, Wrocław-Warszawa 1951, s. 29; *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, t. 1, Warszawa 1980, s. 196; *Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945-1948*, red. T. Białecki, Szczecin 2002, s. 35.

po 28,4 km, a Bukowo-Darłowo 12,4 km. Wprawdzie opactwo bukowskie utrzymywało związki z Koszalinem, głównie poprzez klasztor cysterek w tym mieście, ale silniej związane było przede wszystkim gospodarczo z Darłowem lokowanym w 1269/1270 r. przez księcia rugijskiego Wisława II (1260-1302). Mnisi dostali przy lokacji dwie działki budowlane i dwa łany ziemi w posiadłościach ziemskich miasta. Aż do późnego średniowiecza cystersi współuczestniczyli w wymianie lokalnej i morskiej Darłowa¹⁶. Dlatego najlepsze wydaje się określenie Bukowa Morskiego jako położonego koło Darłowa.

Skorygować też trzeba ustalenia autora dotyczące początków opactwa bukowskiego. Stwierdza on, że omawiany klasztor powstał z inicjatywy mnichów darguńskich i uposażył go w 1252 r. książę gdański Świętopełk. Tak samo uważał K. Bobowski¹⁷. Pogląd ten nie uwzględnia jednak faktu, że początki opactwa bukowskiego sięgają czasu przed 1252 r. We wrześniu 1248 r. w Gdańsku książę Świętopełk II wystawił dokument dla zakonników w Dargun w Meklemburgii, reguły cysterskiej, w którym nadawał im na założenie nowego klasztoru „situm Borisowe”, czyli „miejsce” Boryszewo, wieś graniczącą z Bukowem, w miejscu, w którym znajdował się bród na rzece Grabowej i prawo zakładania na niej młynów. Wśród wybitnych świadków duchownych i świeckich na pierwszym miejscu wymieniony został „Tetbrand” opat oliwski¹⁸. Mamy więc najpewniej ślad pośrednictwa opactwa oliwskiego przy zakładaniu klasztoru w Bukowie. Opaci domów cysterskich spotykali się corocznie na kapitule generalnej w Citeaux i tam opat z Oliwy mógł zapośredniczyć między Świętopełkiem II a przełożonym klasztoru w Darguniu sprawę założenia filii darguńskiej. Chociaż inicjatywę założenia nowego klasztoru widzi się po stronie Dargunia, to książę wschodniopomorski Świętopełk II miał też ważne powody, żeby na ziemi sławieńskiej powstał nowy klasztor (o tym niżej). W grudniu 1248 r. Świętopełk II za zgodą swoich synów Mściwoja (ur. około 1220 r. – zm. 25 XII 1294 r.) i Wacisława (ur. około 1237 r. – zm. 9 V 1271 r.) i za radą baronów przekazał na budowę nowego klasztoru cystersom darguńskim wieś Przystawy i potwierdził przekazane wcześniej Boryszewo¹⁹. Najprawdopodobniej dlatego, że pierwotne nadania nie wystarczały na budowę klasztoru i utrzymanie się zakonników, kolejny raz fundator w kwietniu 1252 r. nadał opatowi i konwentowi z Dargunia, wciąż jeszcze na założenie klasztoru, wieś Bukowo ze wszystkimi przynależnościami oraz osady Bobolin, Jesitz (Jeżyce), Przystawy, Boryszewo i Dąbrowę. Konwent mógł w swo-

¹⁶ B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje miast na Pomorzu Sławieńsko-Słupskim do połowy XIV wieku*, Słupsk 1990, s. 91; J. Osiągłowski, *Polityka zewnętrzna księstwa Rugii (1168-1328)*, Warszawa-Poznań 1975, s. 87-89; G. Labuda, *Pomorze Wschodnie w dobie rozwijającego się feudalizmu (1120-1310)*, [w:] *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. I, cz. I, Poznań 1972, s. 510-511.

¹⁷ Z. Domżał, *Skryptorium dokumentowe klasztoru cystersów w Bukowie Pomorskim k. Koszalina do końca XIII wieku (Ze studiów nad skryptorium w pierwszej fazie istnienia opactwa)*, [w:] *Biblioteki i skryptoria cysterskie na Pomorzu*, red. A. Słyszewska, A. Nadolny, A. Wałkowski, Pelplin 2010, s. 157-160; K. Bobowski, *Domy...*, s. 214; tenże, *Uwagi dotyczące...*, s. 14. Lata życia i panowania książąt pomorskich podaje za: B. Śliwiński, *Poczet książąt gdańskich. Dynastia Sobiesławowiców w XII-XIII wieku*, Gdańsk 1997; E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1-2, Szczecin 1995.

¹⁸ PU, 108; PUB, I, 473.

¹⁹ PU, 112; PUB, I, 479.

ich posiadłościach założyć targ, osiedlać ludność różnej narodowości, która zwolniona została z ciężarów prawa książęcego, poza obroną kraju. Przyszłym zakonnikom nadał także pełne sądownictwo w obrębie swojego majątku ziemskiego. O powyższym świadkowali brat fundatora książę Racibór (ur. około 1212 r. – zm. zap. 6 IV 1272 r.), a także opat oliwski Albert (Wojciech). Czynność prawna odbyła się w Słupsku, a dokument wygotował notariusz książęcy magister Ebert²⁰.

Na prośbę opata darguńskiego Henryka w czerwcu 1253 r. książęta Barnim II (ur. około 1210 r.? – zm. 13 XI 1278 r.) szczeciński i Wacław III (1212 r.?, 1218-1233) dymiński potwierdzili cystersom mającym się osiedlić w Bukowie dobra ziemskie i przywileje otrzymane od Świętopełka II. Mocno podkreślono, że ziemia sławieńska, na której położone były wsie nadane Darguniowi dla nowego opactwa, niegdyś należała i powróci do książąt zachodniopomorskich²¹. Autentyczność powyższego dokumentu obroniła A. Gut. Doszła ona jednak do wniosku, że jest to dyplom interpolowany, możliwie blisko 1316/1317 r., kiedy ziemia sławieńska włączona została przez księcia Wacława IV (ur. około 1291 r. – zm. p. 1356 r.) do księstwa zachodniopomorskiego. Według A. Gut autentycznymi elementami dokumentu z 26 VI 1253 r. są: protokół wstępny, formuła konfirmacyjna z pertynencjalną, potwierdzenie sądownictwa wyższego, niższego i prawa brzegowego, testacja, korroboracja i datacja. Do interpolacji zaliczyła autorka pretensje wystawców do odzyskania ziemi sławieńskiej, prawo osiedlania kolonistów różnych narodowości, w tym Duńczyków, prawo do zakładania parafii i wyznaczania proboszczów, prawo do zakładania karczem, czyli prawie całą formułę libertacyjną i formułę kończącą kontekst dokumentu²². Konfirmacja odbyła się w obecności biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichen (1251(1253/1254-1288/1289), byłego biskupa Wilhelma²³ (1244/1246-1251/1253), opata darguńskiego i jeszcze pięciu przełożonych klasztorów zachodniopomorskich. Autorka artykułu *Dokumenty...* znała dyplom wystawiony 9 lipca 1253 r. w Darguniu²⁴, ale nie przeprowadziła jego analizy kancelaryjnej²⁵. Rozbiór dyplomatyczny tego dyplomu przedstawił K. Bobowski. Wyodrębnił on inwokację, która brzmiała „In nomine sancte et individue trinitatis”, inskrypcję „omnibus”, związaną z nią formułę perpetuacyjną „in perpetuum”, drugą część arengi „a memoria hominum labantur” i „inserta publicis instrumentis” oraz „Cum [iuxta] ecclesiastem vanitatibus deserviant” – podobne do dokumentu biskupa Hermana dla Dargunia z 1269 r. i 1272 r. Korroboracja brzmiała „Hanc autem donationem nostram ratam haberi volentes et (a nullo) penitus irratandam ipsam scripti privilegio primo nostri nominis et prefati nostri Caminensis ecclesie capituli appensione sigillorum duximus roborandam”.

²⁰ PU, 135; PUB, I, 552; zob. także A.M. Wyrwa, *Opactwa cysterskie na Pomorzu*, Poznań 1999, s. 72 i nn. Porównanie korroboracji w PU, 108 i PU, 135 u: K. Bobowski, *Skryptorium...*, s. 50. Analizę wewnętrzną dokumentu przeprowadziła A. Gut, *Dokumenty...*, s. 104-111.

²¹ PU, 151 = PUB, I, 573; M. Smoliński, *Polityka...*, s. 62 i nn.; E. Rymar, *Władztwo...*, s. 42.

²² A. Gut, *Dokumenty...*, s. 111-116; Z. Domżał, *Skryptorium...*, s. 158.

²³ Pontyfikaty biskupów kamieńskich za: E. Rymar, *Biskupi, sufragani, wikariusze generalni kamieńscy z XII-XVII wieku. Rodowody karier, chronologia*, [w:] tegoż, *Biskupi, mnisi-reformatory*, Szczecin 2002, s. 21 i nn.

²⁴ PU, 152 = PUB, I, 574.

²⁵ A. Gut, *Dokumenty...*, s. 111.

Z lipca 1253 r. pochodzi dokument biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichena, w którym w dalszym ciągu na budowę w Bukowie klasztoru i osiedlenie się w nim zakonników biskup nadał dziesięcinę z obszaru 300 łanów. Dokument wystawiono w kancelarii darguńskiej „Datum in Dargun”²⁶. Typową i ugruntowaną cechą dyktatu darguńskiego była datacja „anno gracie”. Lista świadków była taka sama jak w PU, 151. K. Bobowski wykazał więc, że dwa dyplomy z 1253 r. dla Dargunia i dla nowego klasztoru w Bukowie sporządzone były w darguńskim skryptorium²⁷. Autor ten dostrzegł również podobieństwo dyktatu darguńskiego PU, 152 do innego dokumentu biskupa Hermana von Gleichena z 1279 r., w którym kapituła kamieńska wyraziła zgodę na sprzedaż przez ordynariusza kamieńskiego cystersom z Bukowa wsie Iwięcino i Karniszewice oraz opustoszałe wsie Bielkowo i Gleżnowo²⁸. Z. Domżał widział cel powstania filii Dargunia w Bukowie w prowadzeniu przez cystersów misji wewnętrznej, utrwalającej wiarę chrześcijańską, oraz przesłanki ekonomiczne, tzn. możliwości zwiększenia stanu posiadania dóbr ziemskich z daleka od siedziby opactwa macierzystego²⁹. Zgodzić się trzeba z tym poglądem, ale uzupełnić go można o dalsze, bardzo ważne motywy fundacji bukowskiej. Należało do nich motyw sakralny (dewocyjny), podkreślany w dyplomach, że nadania, konfirmacje, sprzedaże-kupna odbywały się na cześć NMP, która spośród zakonów różnych reguł najbardziej czczona była właśnie u cystersów. Podkreślano też, że powyższe czyni się na chwałę Bożą.

Fundator Świętopełk II podejmował się założenia klasztoru, którego mieszkańcy mieli być wzorem moralnym dla ludzi świeckich. Zakonnicy nie tylko głosili, ale i w praktyce przestrzegali zasad ubóstwa, czystości i posłuszeństwa oraz życia kontemplacyjnego we wspólnocie klasztornej. Goszczono ludzi ubogich, którzy przybywali przed bramę klasztorną. W XIII w. cystersi sprawowali patronat parafialny w miejscowościach należących do nich, ale też do innych właścicieli³⁰.

Przy fundacji bukowskiej duże znaczenie miał motyw polityczny – ziemia sławieńska od 1235/1236 r.³¹ należała do księstwa wschodniopomorskiego. Była ona najdalej na zachód położoną rubieżą Pomorza Gdańskiego. Praktyką średniowieczną było, że panujący celem umocnienia swych granic zakładali klasztory. W ten sposób zyskiwali lojalnego poddanego, o wielkim prestiżu społecznym. Tak też było w przypadku fundacji księcia Świętopełka II Wielkiego opactwa w Bukowie.

Dużą rolę przy fundacji bukowskiej odegrał też czynnik gospodarczy. Cystersi byli w średniowieczu najlepszymi znawcami gospodarki ziemskiej. Zakładali wzorcowe gospodarstwa rolne zwane grangiami. Opierając się na wzorach prawa niemieckiego, kolonizowali swoje włości. W klasztorze rozwijali różne rzemiosła.

²⁶ PU, 152.

²⁷ K. Bobowski, *Skryptorium...*, s. 46-47, s. 89; tenże, *Uwagi...*, s. 141, przyp. 9.

²⁸ PUB, II, 1134; K. Bobowski, *Skryptorium...*, s. 60; tenże, *Kancelaria...*, s. 22; Z. Domżał, *Skryptorium...*, s. 158. Sytuację własnościową biskupstwa kamieńskiego i opactwa bukowskiego na ziemi sławieńskiej w ostatniej ćwierci XIII w. odtworzył E. Rymar, *Władztwo...*, s. 43-44; tenże, *Zmiana...*, s. 189-190.

²⁹ Z. Domżał, *Skryptorium...*, s. 157; K. Bobowski, *Skryptorium...*, s. 30; tenże, *Domy...*, s. 214.

³⁰ B. Popielas-Szultka, *Wkład opactw...*, s. 38-39.

³¹ J. Spors, *Dzieje polityczne ziem sławieńskiej, słupskiej i białogardzkiej XII-XIV w.*, Słupsk 1973, s. 100.

Włączali się w nurt życia handlowego na rynku regionalnym i dalekomorskim. Byli specjalistami od budowy młynów i regulacji zbiorników wodnych. Fundator, sprowadzając do Bukowa właśnie cystersów, mógł liczyć na podwyższenie kultury i ekonomiki gospodarczej w zachodniej części swego księstwa.

Ustosunkowując się do poglądów Z. Domżała na temat skryptorium bukowskiego, chcę zgłosić też uwagi odnośnie do dyplomu PU, 190=PUB, II, 714. Dyplom ten pod względem autentyczności ma skrajne oceny. Jedni historycy uważają go za autentyczny (F. Salis, K. Bobowski, E. Rymar, A. Gut), inni (M. Perlbach, B. Popielas-Szultka) za falsyfikat³². Dokument z 1 II 1262 r. dotyczy nadania przez biskupa Hermana von Gleichena dla opactwa bukowskiego dziesięciny z dziewięciu wsi i z wyszczególnionych przy miejscowościach łąnów. F. Salis i obrońcy autentyczności dyplomu uznali, że prawo własności do trzech z dziewięciu wsi, z których klasztor pobierać miał dziesięcinę, nie stanowi argumentu przeciw jego autentyczności.

W regeście dokumentu PU, 190 z 1262 r. wydawca M. Perlbach podał, że chodzi o pobór dziesięcin z 300 łąnów gruntów, z informacją, ile ich należy do danej osady. W sumie liczyły one 340 łąnów. Różnicę 40 łąnów między ich liczbą w dokumencie PU, 190 a ich liczbą w regeście M. Perlbach objaśnił PU, 190, w przypisie nr 6, na stronie 162. Podkreślmy, że podany obszar 300 łąnów występuje w regeście, a nie w samym dokumencie. M. Perlbach, wydając PU, 152 z 1253 r., wiedział, że w tymże roku biskup nadawał dziesięcinę z obszaru 300 łąnów i dla 1262 r. ukonkretnił to, podając obszar wsi – i tak zapisał w regeście. W PU, 190 jest sprzeczność w tym, że najpierw podano, że dziesięcina ma być pobierana z 40 łąnów z Grabowa, a po uzupełnieniu luki w dokumencie – z wykluczeniem Grabowa, które miało należeć do biskupa. Najbliższy prawdy w kwestii autentyczności PU, 190 był H. Hoogeweg. Przy opisie wsi Sierakowa na stronie 202 w przypisie 6 czytamy, że po wyrazie „exceptis” w dyplomie PU, 190 jest luka, którą należałoby uzupełnić, i autor odsyła do F. Salisa. Wydaje się, że F. Salis omyłkowo uzupełnił lukę w dokumencie napisem Grabowo (Grabowe) w czasie, gdy logicznie byłoby, gdyby zamiast Grabowa było Sierakowo (Siracowe, Cirachowe, Cyrakowe, Cirachowe, Zirchow). W 1267 r. biskup kamieński Herman von Gleichen zatwierdził nowe granice parafii w Niemiicy, do której należało Sierakowo³³. W 1287 r. cystersi bukowscy otrzymali od księcia Mściwoja II tę wieś – Sierakowo³⁴, ale utracili ją po 1290 roku³⁵. W 1301 r. książę rugijski Sambor Sierakowo zatwierdził kasztelanowi słowieńskiemu Mateuszowi³⁶. Kiedy w 1290 r. książę Mściwój II prosił papieża Mikołaja IV o zatwierdzenie posiadłości, przywilejów i dziesięcin klasztoru bukowskiego, to wymieniono w dokumencie wsie Grabowo i Sierakowo. Dziesięcinę mieli pobierać cystersi ze wszystkich swoich wsi, ale „excepta solla villa Cyrakowe” i drugi raz „decima integraliter,

³² F. Salis, *Untersuchungen...*, s. 193; K. Bobowski, *Autentyczność...*, s. 253-254; E. Rymar, *Władztwo...*, s. 42, 53 przyp. 24; A. Gut, *Dokumenty...*, s. 116-118; M. Perlbach, PU, 190; B. Popielas-Szultka, *Rozwój...*, s. 68-71.

³³ PU, 224 = PUB, II, 852.

³⁴ PU, 417 = PUB, III, 1412.

³⁵ K. Ślaski, *Rozwój osadnictwa na Pomorzu Słupskim*, „Zapiski Historyczne” 1962, t. XXVII, z. 4, s. 474.

³⁶ PU, 594.

excepta decima solius ville Ciracowe³⁷. To dwukrotne wyłączenie dziesięcin z Sierakowa nie było przypadkowe. Luka w PU, 190 powinna zawierać dziesięcinę z 40 łanów w Sierakowie, a nie w Grabowie. Dokument PU, 190 należy więc uznać za autentyk, a zatem zmieniam swój poprzedni pogląd, uważając go obecnie za autentyk.

Biskupstwo kamińskie, na którego obszarze rozwijało swą działalność opactwo bukowskie, w drugiej połowie XIII w. stanowiło władztwo terytorialne, obejmujące ziemię koszalińsko-kołobrzeską, liczącą ósmą część księstw zachodniopomorskich. Biskupi kamińscy, uważając to olbrzymie, jak podkreślił K. Bobowski, terytorium za odrębną dzielnicę, lokowali miasta (Kołobrzeg, Koszalin, Maszewo, Nowogard i Karlino), nadawali lenna, sprawowali władzę kościelną i administracyjną oraz stanowili silny czynnik polityczny³⁸.

Z. Domżał podał, że „Dyktat opactwa bukowskiego wzorowany w tym zakresie wypracowanym przez jego klasztor w Darguniu, prezentują także dwa dokumenty rycerskie dla Bukowa Pomorskiego. Pierwszy, wystawiony przez Przybysława (»Pribezlaus«) pana Białogardu z 30 kwietnia 1289 r., stanowił zrzeczenie się przez wystawcę praw do dwóch wsi, na rzecz mnichów bukowskich³⁹, natomiast drugi, z 26 czerwca 1299 r., rycerza Ekkerharda z Żukowa („de Sukow”) zawierał przyrzeczenie respektowania umowy dotyczącej praw klasztoru do wsi Łękno (Łękno; Bast) i Trodenhagen. W obydwu omawianych dokumentach brak jest inwokacji i arengi, których w ostatnich dziesięcioleciach brak jest w większości dyplomów cysterskich w ogóle, w tym szczególnie w darguńskich⁴⁰.

³⁷ PU, 462 = PUB, III, 1538.

³⁸ K. Ślaski, *Usamodzielnienie państwowe Pomorza Zachodniego*, [w:] *Historia Pomorza*, t. I, s. 133-134; K. Bobowski, *Dokumenty...*, s. 75, 237, 246; tenże, *Kancelaria...*, s. 7, 86; G. Weyman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego w latach 1124-1544*, Szczecin 1997, s. 69 przyp. 209.

³⁹ PUB, III, 1504; tak samo u K. Bobowskiego, *Skryptorium...*, s. 60; Przybysław pan Białogardu n. Parsętą, Dobrej i Oleszna. D. Wybranowski, *Upadek...*, s. 14. Dyplom ten nie stanowił zrzeczenia się przez wystawcę praw do dwóch wsi, jak podaje Z. Domżał, ale można Przybysława z inicjatywy krewnego księcia rugijskiego Wisława II i kapituły kamińskiej zrezygnował z zapłaty 100 grzywien kołobrzeskich fenigów z tytułu jego praw do wsi „Walkendorf” i „Stechow”, położonych na ziemi Gnojno, na zachód od Piany. Dokument wystawiono w Kołobrzegu, a świadkowali: Hildewardus opat z Dargunia, opat bukowski Wichard, dwóch zakonników darguńskich, komes Otto v. Everstein i inni.

⁴⁰ PUB, III, 1899; zob. K. Bobowski, *Skryptorium...*, s. 60. Zamiast „Trodenhagen” powinno być Todenhagen (Dobre). Dokument nie dotyczył praw klasztoru do wsi Łękno (Bast) i Dobre, ale kończył spór v. Sukowa i jego synów z konwentem darguńskim w sprawie granic tych wsi. Klasztor spłacił v. Sukowowi 40 grzywien denarów obiegowej monety kołobrzeskiej. Wieś Łękno należała do klasztoru w Darguniu z nadania biskupa kamińskiego Hermana z 1288 r. (PUB, III, 1468); PUB, III, 1899 – dotacja brzmi: „Actum et datum Dargun”. W Łęknie znajdował się dwór cystersów, w którym wystawiono dokumenty, a także spichlerz zbożowy, bowiem przez dziesiątki lat wymieniany był „Kornsreiber”. Wsie Będzino, Będzinko, Borzeń, Dobre, Kazimierz Pomorski, Łękno, Mielno, Mielno Koszalińskie, Popowo, Sarbinowo, Skrzyszewo i Słowienkowo jako posiadłości pocysterskie tworzyły domeny Łękno, później Kazimierz. Dobra Dargunia na ziemi koszalińskiej odkupił od klasztoru biskup kamiński Marcin I Kartith w 1513 r. B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie chłopów w domenach Księstwa Szczecińskiego w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Szczecin 1967, s. 27. Źródła archiwalne – Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Loepera, sygn. 64.

Autor artykułu napisał także, że „Daleko idąca zgodność stylistyczna cechuje formuły publikacyjne obu dokumentów”. Promulgacji PUB, III, 1899 wyrażonej w formie „Tenore presencium protestamor” odpowiada passus „Tenore presencium protestor” (PUB, III, 1504). Znalazło się też stwierdzenie, że „Także formuły korroboracyjne cechuje brak przesadnej retoryki, a w ich charakterystycznych zwrotach dostrzec można wyraźne pokrewieństwo z tego rodzaju sformułowaniami w licznych dalszych dokumentach proveniencji darguńskiej”⁴¹.

Blіszsza analiza dwóch dokumentów z 1253 r. oraz dalszych z 1289 r. i 1299 r. wykazała, że powyższe dyplomy dla opactwa bukowskiego spisane zostały w skryptorium macierzy Bukowa – Darguniu. Dokumenty te nie zostały wygotowane w skryptorium bukowskim i co równie ważne, ich odbiorcą był nie klasztor bukowski, a opactwo cystersów w Darguniu.

Nasuwa się więc pytanie, od kiedy istniało w opactwie bukowskim skryptorium dokumentowe oraz działała kancelaria, w której spisywano inne dzieła pisarskie. Z. Domżał uznał, że skryptorium działało od 1253 r. Nie było to możliwe, bo konwent przybyły z Dargunia osiedlił się w Bukowie blisko 1260 r. K. Bobowski ustalił, że skryptorium bukowskie działało od ostatnich dziesięcioleci XIII w. Wymowa dokumentów wskazuje, że istniało ono już kilkadziesiąt lat wcześniej. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 23 V 1266 r. Wtedy biskup kamieński Herman wystawił dokument lokacyjny dla Koszalina, jednego z dwóch największych miast w swoim władztwie terytorialnym⁴². Dokument wystawiony był w Bukowie (Datum apud Buccouiam). Skoro biskup Herman polecił wykonać tak ważny, lokacyjny dokument dla Koszalina właśnie w skryptorium bukowskim, świadczy to o tym, że w opactwie nie tylko istniało, ale było już dobrze rozwinięte skryptorium. Możliwe, że w pierwszym konwencie, który przybył z Dargunia do Bukowa, był zakonnik biegle znający pracę kancelaryjną. K. Bobowski zwrócił uwagę, że cystersi znali bardzo dobrze tę pracę, a zasady regulowały statuty kapituły generalnej⁴³. Autor dokumentu z 1266 r. nie mógł skorzystać z wzorca formularza, bo nadania dla Koszalina miały indywidualny charakter – tylko dla tego miasta. Skryba znał też pojęcie „prawa lubeckiego”, skoro o nim pisał.

Następny dokument potwierdzający istnienie w opactwie bukowskim skryptorium dokumentowego pochodzi z 8 VIII 1274 r. (PU, 265). Tu czynność prawna miała miejsce w Bukowie, a dokument wystawiono w Kołobrzegu. Z 8 VIII 1274 r. pochodzi drugi dokument, w którym „actum” i „datum” odbyło się w siedzibie opactwa – w Bukowie (PU, 266). Dyplom ten jego wydawcy M. Perlbach i R. Prümmer uznali za sfabrykowany przez zakonników, a F. Salis i A. Gut za autentyczny⁴⁴. Może też dyplom rycerza Bartosza Czarnego z 1286 r., mający „Datum et actum” we wsi klasztornej w Białogórzynie, pochodził z bukowskiego skryptorium (PU, 412).

⁴¹ Z. Domżał, *Skryptorium...*, s. 159; zob. też K. Bobowski, *Skryptorium...*, s. 60-61. Przeprowadzona przez K. Bobowskiego analiza porównawcza PUB, III, 1504 i 1899 na szerokim tle dyplomatycznym potwierdziła, że dokumenty te „mogły [...] być zredagowane w kręgu darguńskim”. Teraz możemy uściślić, że spisane one zostały w skryptorium darguńskim, a nie jak uważał Z. Domżał – w skryptorium bukowskim.

⁴² PU, 213; PUB, II, 802.

⁴³ K. Bobowski, *Domy...*, s. 220.

⁴⁴ F. Salis, *Untersuchungen...*, s. 172 i nn.; A. Gut, *Dokumente...*, s. 122-124.

Potwierdzałoby to fakt, że w 1309 r. trzech synowie Bartosza Czarnego zatwierdzili granicę między wsiami Iwiecinem i Repkowem, a czynność prawna i wykonanie dokumentu odbyło się „Datum et actum in claustro Buchowe”⁴⁵.

Z samego końca XIII w. pochodzą cztery dyplomy wystawione przez opata bukowskiego Wicharda (1287-1304). W pierwszym poświadczył on dokumentem, że w sporze między opatem i konwentem z Dargunia a kapitułą katedralną w Kołobrzegu o trzy łany w Nożynie kapituła miała pełne prawo ich posiadania. Powyższe zaświadczyli brat Konrad zwany „Cule” z Dargunia i brat Jan z Krakowa, mnich bukowski. Dokument wystawiono w Kołobrzegu „in armario canonicorum” (PU, 457 z 1289 r.).

W drugim dyplomie opat Wichard poświadczył dokumentem kupno przez opactwo od rady miejskiej w Koszalinie dwóch młynów w mieście. Dokument wystawiono w Koszalinie (PU, 514 z 1294 r.).

W trzecim ten sam opat wystawił dokument kończący spór opactwa darguńskiego ze sławianinem Miłotą i jego synem Raduszem w sprawie części wsi Łękno. Za rezygnację z uprawnień do dóbr w Łęknie Miłota otrzymał postaw sukna i krowę. Zakończono spór w obecności opata Jana z Dargunia. Jako czynność prawną podano Bobolin – jedną ze wsi cystersów bukowskich. Oczekiwalibyśmy, że dyplom sporządzony został w skryptorium bukowskim, jednak wskazano w nim „datum et castro Slawena” (PU, 537 z 1296 r.).

Po raz czwarty opat Wichard poświadczył, że Andrzej Smikon i jego synowie zrzekli się wszelkich roszczeń do wsi Bobolin. Czynność prawna i sporządzenie dokumentu odbyło się 30 września 1298 r. Lista świadków wskazywałaby, że spisano go w grodzie sławieńskim (PU, 566 z 1298 r.).

Ani jeden z wymienionych dokumentów nie miał akcji prawnej i miejsca wykonania w skryptorium klasztornym w Bukowie. Wynikałoby z tego, że w samym końcu XIII w. w skryptorium bukowskim brak było zakonnika dokumentowego, a w tym samym czasie spisywany był rocznik „Zapiski bukowskie”.

Z całą pewnością skryptorium bukowskie rozwinęło się w XIV w. W kancelariach klasztornych obok wygotowywania dyplomów prowadzone były roczniki, nekrologi, kroniki, sporządzano matrykuły i pisano księgi zmarłych. Jak wykazał K. Bobowski⁴⁶ – nieraz ta działalność pisarska przeważała nad spisywaniem dokumentów tzw. odbiorcy. W związku z tym nasuwają się pewne spostrzeżenia.

Zachowały się „Zapiski bukowskie”, które opisują sytuację polityczną na ziemi sławieńskiej (w tym opactwa bukowskiego) i koszalińskiej w ostatnich latach XIII w. i w pierwszych XIV w. Stanowią one wyciągi z kroniki Jana Bugenhagena⁴⁷. Analizą wydarzeń na podstawie tych „zapisek” zajmowali się: K. Ślaski, J. Spors, B. Śliwiński i E. Rymar⁴⁸. Nie wiadomo jednak, od kiedy w Bukowie spisywany był rocznik. Wiemy tylko, że od schyłku XIII w.

⁴⁵ PU, 675.

⁴⁶ K. Bobowski, *Domy...*, s. 223.

⁴⁷ J. Bugenhagen, *Pomerania...*, s. 124; *Scriptores rerum Prussicarum*, hgb. v. T. Hirsch, Bd. I, Leipzig 1861, s. 773.

⁴⁸ K. Ślaski, *Rozwój...*, s. 481; J. Spors, *Dzieje...*, s. 161-162; B. Śliwiński, *Fragment dziejów politycznych ziemi sławieńskiej w latach 1301-1303*, ZH, T. LVI, R. 1991, z. 1, s. 15-17; E. Rymar, *Władztwo...*, s. 44-45.

W końcu XIV w. w skrytorium klasztorным powstała Matrykuła bukowska.

W XV w. w Bukowie musiało być silne skrytorium i biblioteka, skoro opat pelpliński, zrzekłszy się swej godności, dla większego spokoju udał się do Bukowa, aby tam w 1468 r. przepisywać księgę⁴⁹.

Na koniec trzeba podkreślić, że piękną cechą skrytorium klasztornego w Darguniu było to, że nie sporządzano w nim falsyfikatów⁵⁰, a trzy dokumenty dla Bukowa z datą 1263 r., 1285 r. i 1375 r. spreprował „miłośnik starożytności słowiańskich” Gottlieb Samuel Pristaff⁵¹.

BARBARA POPIELAS-SZULTKA
AKADEMIA POMORSKA W SŁUPSKU

⁴⁹ B. Góra, *Kronika Klasztoru Świętego Zakonu Cystersów w Pelplinie jako źródło informacji o skrytorium i bibliotece*, [w:] *Biblioteki i skrytoria...*, s. 99-100; por. K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975, s. 178-185.

⁵⁰ K. Bobowski, *Skrytorium...*, s. 99.

⁵¹ J. Wenta, *W sprawie dokumentu Świętopelka z 5 XI 1263 r. dla klasztoru w Bukowie*, „Rocznik Słupski” 1985, nr 6, s. 24-29; J. Spors, *Wczesnośredniowieczne Darłowo. (Uwagi polemiczno-krytyczne na temat początków Darłowa, głównie w kontekście ustaleń na podstawie dokumentu Świętopelka z 5 XI 1263 r.)*, „Rocznik Słupski” 1985, nr 6, s. 5-23; tenże, *Jeszcze raz w sprawie początków wczesnośredniowiecznego Darłowa w kontekście dokumentu Świętopelka z 5.11.1263 r.*, „Rocznik Słupski” 1985, nr 6, s. 30-39; J. Wenta, J. Zdrenka, *Uzupelnienia do dziejów opactwa bukowskiego (uwagi o monografii dominium bukowskiego – dokument Świętopelka z 5 XI 1263 r.)*, „Rocznik Gdański” 1988, t. 47, z. 1, s. 231-249; B. Popielas-Szultka, *Falsyfikat Gottlieba Samuela Pristaffa*, „Rocznik Gdański” 1992, t. 52, s. 199-218; J. Wenta, *Dokument Świętopelka z 5 XI 1263 r. i początki Darłowa*, „Rocznik Gdański” 1994, t. 54, z. 2, s. 71-89; B. Popielas-Szultka, *Pristaffiana bukowskie datowane na XIII i XIV wiek*, „Rocznik Koszaliński” 1993, nr 23, s. 23-33.

